

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО
КАФЕДРА УКРАЇНОЗНАВСТВА

З нагоди 15-річчя
КАФЕДРИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

МАТЕРІАЛИ

міжнародної науково-практичної
конференції

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА НАЦІЯ:
МОВА, ІСТОРІЯ, КУЛЬТУРА

Львів, 16 березня 2016

тенденціями часу. Саме вплив французької белетристики і став причиною розповсюдження серед молодих представників дворянства «галломанії» - повального захоплення французькою культурою і мовою. Наприклад, у п'єсі «Шельменко-денщик» персонаж Евжепі Опецковская у спілкуванні разом з російськими вживала такі французькі слова, як «mon cher ami», «bonjour», «au revoir», що перекладається мій милий друг, здрастуйте, до побачення [10, с.202-207]. У творах «Француз-мажордом» [4, с.326-327], «Виховання дівчат» [9, с.308] Г. Ф. Квітка-Основ'яненко відтворив образи дворянської молоді та вихователів, які були одержимі французькою мовою, знання якої визначало високий статус в суспільстві [4, с.326-327; 9, с.308]. Таким чином, у творах письменника ми бачимо читацькі уподобання дворянства та комунікаційні особливості, які характеризувались користуванням у спілкуванні французькою мовою.

Висновки. Вивчивши літературні твори Г. Ф. Квітки-Основ'яненка як історичні джерела, ми прийшли до висновку, що вони містять у собі цінні факти про інтелектуальне дозвілля харківських дворян. У творах письменника міститься інформація про читання книг та газет, світське спілкування, що характеризувалося вживанням французької мови серед дворянської молоді. Отже, вивчення художніх творів видатного письменника формує перед нами картину інтелектуального дозвілля провінційних поміщиків Харківщини.

Література

1. Єфремов С. О. От літературицини до літератури. На згадку про Г.Ф. Квітку-Основ'яненка / С. О. Єфремов // Книгарь. - 1918. - № 12 - 13. - С. 685 - 692.
2. Журавльова Н. М. Засоби вираження ввічливості слобожан у творах Г. Ф. Квітки-Основ'яненка / Н. М. Журавльова // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. А. А. Лисиченко / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. - Х.: Видавець Прокопенко Г.Є., 2003. - Вип.11. - Частина II. - С. 15-27.
3. Зубков С. Д. Григорій Квітка-Основ'яненко / С. Д. Зубков // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. / Зібрання творів у 7-ми томах. - К.: Наукова думка, 1979. - Т.1. - С. 5 - 26.
4. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Воспитание девиц / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко // Зібрання творів у 7-ми томах. - К.: Наукова думка, 1979. - Т. 2. - С. 310 - 314.
5. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Госпожа Воплюхина / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко // Зібрання творів у 7-ми томах. - К.: Наукова думка, 1979. - Т. 2. - С. 310-314.
6. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Дворянские выборы / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко // Зібрання творів у 7-ми томах. - К.: Наукова думка, 1979. - Т. 1. - С. 97 - 154.
7. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Жизнь и похождения Петра Степанова сына Столбикова, помещика в трех наместничествах. Рукопись XVIII века / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко // Зібрання творів у 7-ми томах. - К.: Наукова думка, 1979. - Т.6. - С. 17 - 254.
8. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Пан Халаявський / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко // Зібрання творів у 7-ми томах. - К.: Наукова думка, 1979. - Т.5. - С.379 - 480.
9. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Француз-мажордом / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко // Зібрання творів у 7-ми томах. - К.: Наукова думка, 1979. - Т. 2. - С. 306 - 310.
10. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Шельменко-денщик / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко // Зібрання творів у 7-ми томах. - К.: Наукова думка, 1979. - Т.1. - С.154 - 234.
11. Кириченко Ю. С. Автор, оповідач, читач у структурі художньої прози Г. Квітки-Основ'яненка [Текст] автореферат дис канд.філол.наук: 10.01.01 / Ю. С. Кириченко; Харк.нац.ун-т ім. В.Н. Каразіна. -Х.: Б.в., 2012. - 20 с.
12. Космеда Т. А. Проблема міжкультурної комунікації в тексті Г.Ф. Квітки-Основ'яненка / Т. А. Космеда // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць / За заг.ред. проф. А. А. Лисиченко / Харк.держ.ун-т ім. Г. С. Сковороди. -Х.: Видавець Прокопенко Г.Є., 2004. - Вип.11. - Частина 1. - С. 23 - 28.
13. Лімборський І. В. Творчість Григорія Квітки-Основ'яненка: Генеза художньої свідомості, європейський контекст, поетика [Текст] / І.В. Лімборський. - Черкаси.: Брама Україна, 2007. - 107 с.
14. Мельник А. В. Народні корені Квітичного слова / А. В. Мельник // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць / За заг.ред. проф. А. А. Лисиченко / Харк.держ.ун-т ім. Г.С. Сковороди. -Х.: Видавець Прокопенко Г.Є., 2004. - Вип.11. - Частина 1. -С. 45 - 55.
15. Сумцов Н. Ф. Слободско-украинское дворянство в произведениях Г. Ф. Квітки. / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. - 1884. - № 6. - С. 201 - 209.
16. Товкайло Т. І. Слобожанський діалект - основа творчої скарбниці Г.Квітки-Основ'яненка / Т. І. Товкайло // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць / За заг. ред.. проф. А.А. Лисиченко / Харк.держ.пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. -Х.: Видавець Прокопенко Г.Є., 2004. - Вип. 11. - Частина I. - С. 55-58.
17. Ушкалов А. В. Григорій Квітка-Основ'яненко / А. В. Ушкалов. - Х.: Фоліо, 2012. - 120 с.
18. Ятищук О. В. Побут та звичай українського народу в творчості Г.Ф. Квітки-Основ'яненка [Текст]: автореферат дисканд.іст.наук: 07.00.05 / О. В. Ятищук. - Львів., 2009. - 18 с.

УДК [37.018.1 : 37.011.31] (477) «18»

ДОМАШНІЙ УЧИТЕЛЬ ТА ДОМАШНЯ ВЧИТЕЛЬКА: ЕКСКУРС У ПРОСТОРІ І ЧАСІ

Галина Яковенко,

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Вивітлено особливості особового складу домашніх учителів у XIX в Харківському та Одеському навчальних округах. З'ясовано особисті та професійні характеристики цієї групи педагогічних працівників.

Ключові слова: домашні учителі, Харківський та Одеський навчальний округ, домашні учительки.

The tutors' personnel features are reflected of XIX century in Kharkiv and Odesa educational districts. The personal and professional descriptions of this group of pedagogical workers are found out.

Keywords: tutors, Kharkiv and Odesa educational districts.

Актуальність. Образ головної дійової особи в домашній освіті в Україні: яким він був? У першій половині XIX ст. це був чоловік, переважно дворянського походження. Інколи це були міщани або особи духовного стану. Отримання свідчення домашнього вчителя дещо підвищувало соціальний статус його носіїв. Серед домашніх учителів було багато представників іноземних держав – як тоді вони називалися – піддані, або місцевих мешканців іноземного походження. Усі вище названі особи добре знали іноземну мову, бо вона була їх рідною. Місця компактного проживання іноземців – губернські центри, серед яких були і центри навчальних округів – Харківського, Київського, Одеського. По кількості іноземних громадян лідирував Одеський навчальний округ. Німці (колоністи), французи, англійці, греки, італійці – це далеко не повний перелік – навчали предметам своєю мовою, а також російською. Місцеві учителі найбільше викладали російською та французькою. Громадяни іноземного походження та іноземні піддані виявляли більшу активність щодо набуття педагогічної професії. Можна припустити, що навчання дітей у приватних будинках було єдиним джерелом матеріального забезпечення. Рівень загальної освітньої підготовки дозволяв здобути свідчення домашнього вчителя декількох предметів, бо добре знали іноземну мову, були її носіями.

Щодо життєвих стратегій, то саме матеріальний чинник спонукав чоловіків (вони складали більшість) до пошуків роботи домашнього вчителя. Вони суміщали основну роботу з додатковим прибутком. Здобувачами посад домашніх учителів були представники нижчих чиновницьких рангів, неодружені жінки, удови та небагаті дворяни. Щодо освітніх стратегій, то домашні учителі намагалися отримати дозвіл на викладання декількох предметів, найчастіше – це комбінація з російської та французької мов. Все ж таки більшість домашніх учителів намагалася надавати повний обсяг початкових знань. Універсальний набір предметів підвищував конкурентоспроможність домашніх учителів на ринку праці. За цими фактами «проглядається» процес зубожіння дворянства та пошуки ним інших або додаткових джерел прибутку, а може й існування.

У Харкові навколо університету та стрімко розвиваючої промисловості також були іноземці – німці, французи, бельгійці, греки. Вони групувалися навколо своїх храмів, що ставали також освітніми осередками. Заможні іноземці залучали домашніх учителів до навчання своїх дітей. Представники багатих дворянських родин запрошували студентів і випускників університетів навчати різним предметам дочок і синів, для яких освіта була і показником статусу, і шляхом до цивільної чи військової кар'єри. Випускники університетів часто працювали домашніми учителями – чи за основним заняттям, чи суміщаючи з іншими. Попит на їх освітні послуги був великим. Навіть викладачі університетів часто зверталися до індивідуального навчання, як до джерела додаткового прибутку. Дворяни, втрачаючи звичні джерела існування, обирали для себе педагогічну діяльність. Знання, необхідні для цього, вони також отримували за допомогою домашньої освіти. На прикладах професорів Імператорського Харківського університету можна переконатися у популярності домашнього навчання. Т.Ф. Степанов, професор політичної економії на третій рік навчання в університеті (1815) потрапив на роботу до будинку одного поміщика наглядати за його сином, який навчався у повітовому училищі. Домашній учитель знаходився на повному матеріальному забезпеченні та отримував 300 рублів. Так він закінчив курс університетської освіти [5, с.41]. Повернувшись до Харкова наприкінці літа, найняв собі квартиру та жив на кошти, що залишилися від попередніх років, проведених при дітях поміщика [5, с.42]. І.О. Сливицького, ад'юнкта кафедри загальної історії складне матеріальне становище змусило суміщати навчання в університеті, «здобуваючи утримання та квартиру», з приватними уроками. Гідно подолавши труднощі, він закінчив у 1828 р. етико-політичний факультет зі ступенем кандидата [3, с.267]. За спогадами М.М. Ковалевського про викладача університету П.П. Цитовича, той «пройшов гімназію та університет, утримуючи себе уроками» [5, с.52]. Суміщаючи ці заняття, він мав можливість і навчатися, і задовольняти життєві потреби. Отже, заняття домашнім навчанням допомогло подолати матеріальну скруту та здійснити свої професійні плани.

Заслугують на увагу погляди щодо домашнього навчання самого В. Н. Каразіна, який одержав освіту спочатку в Кременчуцькому, а потім у Харківському приватних пансіонах, щодо домашнього навчання та виховання. Він намагався прищепити своїм дітям міцне та здорове, практичне та патріотичне ставлення до таких інституцій, як Батьківщина та суспільство. Відомий громадський діяч вважав, що сформувати такі риси особистості можливо лише у державних школах [2, с.127]. До французьких гувернерів і домашніх учителів він ставився досить глузливо. У родинному колі В. Н. Каразін сперечався із дружиною про переваги громадського виховання. Але йому прийшлося, перебуваючи як у с. Кручику, так і в Санкт-Петербурзі, віддаючи данину моді, запрошувати гувернерів іноземного походження. Прийшлося підшукати для дітей учителя-француза, з найкращими рекомендаціями та з погодинної платою. Учитель Шевальє на урок історії приніс напіврозважальну книгу із назвою «Парижанин живий і не хоче жити без пригод». Син Вася, який уже вивчав історію за підручником Кайданова, повинен був його залишити. Уклінно дякуючи, В.Н. Каразін заплатив домашньому учителю десять карбованців за урок та відмовився від його послуг [2, с.128]. Так він відмовився виховувати французький патріотизм, а вимагати від француза глибоких знань вітчизняної історії, було б вкрай недоречно. Перекоаний у правильності своїх поглядів щодо навчання та виховання, В.Н. Каразін розгорнув громадський рух щодо створення університету.

У другій половині XIX ст. чоловічі образи домашніх учителів змінюються на жіночі. Із поступовим поширенням жіночої середньої освіти підготовка домашніх учителів продовжувалася в інститутах шляхетних дівчат (їх вихованки уже у першій половині XIX ст. виконували учительські обов'язки),

відбувалася в спархіяльних училищах та гімназіях з педагогічними класами. Професійна діяльність домашніх учительок відбувалася у школах різного відомчого підпорядкування – церковнопарафіяльних, міністерських, земських. Домашні учительки зі своєю початковою педагогічною освітою складали основний контингент педагогів у масових школах, навчали найбідніших, бо й самі походили з незаможних станів населення. Індивідуальне навчання залишалося привілеєм заможних, там також працювали домашні учителі – і чоловіки, чисельність яких серед домашніх учителів поступово зменшувалася, і жінки, які все більше намагалися працевлаштуватися. Чоловіки не зникають з педагогічної ниви, вони обіймали місця у чоловічих середніх навчальних закладах – училищах, гімназіях. На прикладі м. Харкова можна прослідкувати національну належність здобувачок вакансій домашніх учительок. Найбільше охочих працевлаштуватися було серед росіянок, за ними – німкені та француженки. За попитом на першому місці – росіянки, на другому – жінки з німецької общини – наявність середньої освіти надавала можливість їм претендувати на вакансії. Серед загальної кількості кандидаток на роботу домашньої вчительки вони склали у різний час (друга половина – кінець XIX ст.) від 22% до 31%. Щодо німецьких підданих, то їхня кількість складала за переписом 1897 р. 125 чоловіків та 128 жінок та відповідно 98 чоловіків та 99 жінок тих, хто народилися у Німеччині. Приблизний відсоток жінок, які займалися педагогічною роботою і бажали працевлаштуватися – 21% (станом на 1897 р. записалося для одержання роботи 48 осіб). Отже, п'ята частина кількості осіб жіночої статі німецького походження займалася педагогічною діяльністю.

Д.І. Багалій, характеризуючи становище харківських французів, підкреслив, що вони розподілені на два земляцтва – етнічних французів та франкомовних, останнє, головним чином склали гувернантки і бонни [1, с.142]. Посилаючись на матеріали перепису 1897 р. дослідник навів дані про те, що в місті мешкало 80 чоловіків та 161 жінка французької національності [1, с.142]. У таблиці XI матеріалів цього ж перепису наведено чисельність іноземних підданих відповідно 62 особи чоловічої статі та 136 жіночої [4]. Далі за переписом 1897 року чисельність французів у м. Харкові становила: ті, що народилися у Франції (частина з них могла прийняти російське підданство) відповідно 37 чоловіків та 88 жінок (табл.VII) [4]. Отже, кількість осіб жіночої статі, а саме вони нас цікавлять, було вдвічі більше, ніж чоловіків. Саме ці жінки були претендентками на здобуття місць гувернанток і бонн. У 1897 р. записалося для одержання місць 37 француженок, тобто від загальної кількості француженок, мешканок Харкова, це складало приблизно 17%. Таким чином, кожна шоста жінка виконувала педагогічні обов'язки. Можна також зробити висновок про наявність трудової еміграції серед француженок – жінки приїздили на роботу на певний час і не змінювали свого підданства. Порівнявши кількість одержаних місць із чисельністю здобувачок іноземного походження, можна припустити, що не всі вони знаходили роботу взагалі та довготривалу, зокрема. Перевагою у працевлаштуванні користувалися російські гувернантки, учительки та бонни, які мали широкую спеціалізацію.

Висновки. Проаналізувавши динаміку плинності кадрів у жіночих гімназіях видно, що знайти посаду у навчальному закладі було досить проблематично. У жіночих гімназіях учительки зі званням «домашньої» складали більше половини від усього особового складу педагогічного колективу. Це свідчить про те, що ця частина учителів тривалий час обіймала посади, не змінюючи місця роботи. Домашні учительки зверталися до керівництва гімназій, готові очікувати звільнення будь-якої посади. Тривалий педагогічний стаж переважної більшості домашніх учительок свідчить про те, що вони присвячували своїй роботі значну частину життя. Крім покликання, матеріальні причини (також пенсійне забезпечення) спонукали міцно триматися за посаду, не роблячи перерви на влаштування особистого життя. Серед ветеранів праці – вдови та неодружені жінки. Проміжний та підсумковий аналіз списків домашніх учителів, які працювали у гімназіях, показав, що професійна група домашніх учителів мала дуже низький рівень трудової мобільності. Стосовно професійної мобільності, то учителі підвищували свій кваліфікаційний рівень дуже рідко та мали початковий рівень педагогічної освіти. Очевидно, він цілком задовольняв вимогам до педагогічної підготовки. Вік працюючих переважно становив більше 30 років. Щодо соціального стану, то домашніми учительками були не тільки представниці місцевого дворянства, хоча їх була більшість. Місцеві дворянки із відомих сімей активно займалися освітньою діяльністю. Представниці міщан, купців та родин священиків, маючи свідоцтво домашньої учительки, також займалися педагогічною діяльністю.

Література

1. Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования. 1655-1905/ Д. И. Багалей. – Х.: 1912.–Т. 2. – 973 с.
2. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования 1805 – 1905 под. ред. М.Г. Халанского и Д.И. Багалей; Вступ. статья Т.Г. Павловой. – Х.: САГА, 2007. – 45, 168, 390, XII с.
3. Данилевский Г.П. Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. Харьковские народные школы 1732–1845/Г.П. Данилевский. – Х.: Изд. Заленского и Любарского, 1866. – 404 с.
4. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897, XLVI. Харьковская губерния. Издание Центрального статистического комитета министерства внутренних дел, 1904. – 298 с.
5. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2-х тт. Т.1/Уклад. Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко, В.І. Кадеев, С.М. Куделко, Б.К. Мигаль, С.І. Посохов; Вступ стаття В.Ю. Іващенко; Науковий редактор С.І. Посохов. – Харків: САГА, 2008. – 540 с.